

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Vol: 1 / Issue: 1, p. 58-67, June 2023

İslam Siyaset Teorisinin Temel Dinamikleri

The Basic Dynamics of Islamic Political Theory

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8063313>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date

18.04.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date

08.06.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date

30.06.2023

Dorlion Journal

Arř. Gör. MÜCAHİT ORKUN İKİNCİ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü

orkun.ikinci@kilis.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-2593-8121>

Öz

İslam siyaset teorisyenlerinden İbn Akıl (ö. 513/1119), siyaseti; “*Hakkında vahiy veya Hz. Peygamber’in bir uygulaması olmasa dahi insanları salâha ulaştıran ve fesattan uzaklaştıran işleri yapmak.*” olarak tanımlar. Yaptığı bu izahla aslında İbn Akıl, bizlere İslam’ın devlet idaresi ve siyaset ile olan ilişkisinde sahip olduğu en temel prensipleri özetlemektedir. İslam’ın temel iki dayanağı olan Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünnetinde Müslümanlar için herhangi bir devlet yönetim modeli önerilmemektedir. Buna karşılık Kur’an’daki pek çok ayette ve Hz. Peygamber’in hadislerinde, yöneticisi ve halkı Müslüman olan bir siyasi erk -ki buna devlette denilebilir- için kamu yararı adına toplumun tümünün uyması gereken dinamikler, değerler ve ilkeler mevcuttur. Bunlar; adaletle riayet, şûra/meşveret yani her işte olduğu gibi devlet işlerinde de danışma usulü ile kararlar almak, liyakati önemsemek, iyiliği emredip kötülöklere engel olmak gibi zaman ve mekân fark etmeksizin herkesi kapsayıcı tümel kaidelerdir. Bu çalışmada, İslam’ın ideal bir devlet ve toplum düzeni için esas olarak kabul ettiği temel dinamikler üzerinde durulmaktadır. İlaveten teoride idealize edilen bu temellerin pratikte nasıl vücut bulduğuna da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Siyaset, Devlet, Din, Hilafet

Abstract

Ibn 'Akil, one of the Islamic political theorists (d. 513/1119) defines politics as “doing things that lead people to righteousness and avoid iniquity, even if there is no revelation or application of the Prophet.” With this explanation, Ibn 'Akil actually summarizes the most basic principles that Islam possess in its relationship with state administration and politics. In the Holy Qur'an and the Sunnah of Prophet, which are the two main sources of Islam, no state management model is recommended for Muslims. However, in many verses of the Qur'an and the traditions (hadiths) of the Prophet, there are dynamics, values and principles that the entire society must abide by in the name of public interest for a political power -which can be called a state- whose ruler and people are Muslims. These; compliance with justice, council, that is, making decisions through consultation in state affairs, caring about merit, enjoining good and preventing evil are universal rules that encompass everyone regardless of time and place. This study focuses on the basic dynamics that Islam accepts as the basis for an ideal state and social order. It is also mentioned how these idealized foundations in theory come into being in practice.

Keywords: Islam, Policy, State, Religion, The Caliphate.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

İkinci, Mücahit Orkun. “İslam Siyaset Teorisinin Temel Dinamikleri”. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 1/1* (June 2023), 58-67. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8063313>

1. GİRİŞ

Allah, ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar tarih içerisinde pek çok peygamber göndermiştir. İnsanları tek olan Allah'a inanmaya, yeryüzünde hayırlı işlerde bulunmaya çağıran peygamberler, ilahi mesajları insanlara tebliğ etmişler, bu mesajların uygulanmasında da toplulukları için birer rol model ya da *üsve-i hasene* (en güzel örnek) olmuşlardır. (Ahzâb 33/21). Onlar yaşantıları, insanlar ile ilişkileri, verdikleri tevhid mücadeleleri ve güzel ahlaklarıyla aynı zamanda müminler için birer önder ve öğretmen olmuştur. O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Allah'ın insanlara peygamberler göndermesi tarihe bir müdahalesidir. Bu müdahale, yaratmış olduğu kullarına karşı Allah'ın son derece merhametli olduğunu bize gösterir. Zira O, salih ameller işleyip, adaleti temin etmelerini, zulmü menedip, yeryüzünde barışı, huzuru ve bayındırlığı tesis etmelerini kullarından istemektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hud Suresi'nin 61. ayetinde; “O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizden yeryüzünü imar etmenizi istedi.” bu husus emredilmektedir. Öyleyse kendisine doğru yolun peygamberler aracılığıyla gösterildiği ve vahyi akli ile anlayarak hayatına onu tam manası ile aktarması istenen insanın, önce iman edip *salih*lerden (dosdoğru olan) olması, daha sonra diğer insanlara ve yeryüzüne faydası olan bir *muslih* (doğru yola erdirici) olması beklenilmektedir. Zira ilahi emrin insana yüklediği nihai misyon budur. Bakara Suresi'nin 30. Ayetinde geçen *halife* kelimesi tam da bununla alakalıdır. Burada kullanılan bu lafız politik bir anlama gelmekten ziyade, tam da bahsettiğimiz husus ile doğrudan irtibatlıdır. Kur'an insandan; Allah'ın emrini, mesajını, adaleti, ahlakı, refahı yeryüzünde yayarak onu hâkim kılacak irade sahibi bir güç haline gelmesini ve akabinde ilahi vahyin rehberliğine uyacak ideal bir müminler topluluğu oluşturmasını istemektedir.¹

Bahsettiğimiz bu misyonu gerçekleştirmenin de elbette belli şartlara tabi olduğunu belirtmeliyiz. Zira imar ve ıslah edici olmak, adaleti yeryüzüne yaymak için öncelikle bir otorite kurmak gerekir. Burada güç, otorite ve egemenlik kavramları akla gelmektedir. Bu kavramların farklı ve benzer yönleri bulunup, birbirlerinden farklı kavramlar olduğuna dair tartışmalar söz konusudur. Fakat tüm bunlar bir tarafa üçünün de ifade ettiği ortak manaya odaklanarak bir tanımlama yapmak gerekirse Weber'in betimlemelerinden istifade etmek yerinde olacaktır. O'na göre güç, sosyal ilişkilerde bireylerin istediği şeyleri karşı tarafın rızasının hiçbir etkisi olmaksızın yapabilme kudreti demektir.² Bu gücün ve egemenliğin olması mutlak itaat ve sadakatin oluşmasını temin eden disiplin faktörüne bağlıdır.³ Fıkıh terminolojisinde ise bu kavramı karşılamak üzere *el-kayyim* veya *el-kıyme* kelimeleri kullanılır. Bu kavram İslam fıkıhçıları arasında *insanın dünyada muhtaç olmadan yaşayabilmesini sağlayacak maddi dayanak* anlamında da kullanılmıştır.⁴ Böylece güç sahibi ve yaptırım gücüne sahip

¹ el-Kalkaşendi, *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, ed. Aydın Usta, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 35-40.

² Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın (İstanbul: Adres Yayınları, 2005), 28.

³ Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 29.

⁴ Beşir Gözübenli, “Kıyemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/539.

olmanın yolunun otorite kurabilmekten geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla imar ve ıslah edici olmak için otorite gerekir. Otorite sağlamanın yolu ise politik/siyasi bir erkin sağladığı güç, kabiliyet ve maddi destek ile bunu gerçekleştirmektir. Bu siyasi erk de devlettir. Müslümanlar adaletin, liyakatin, meşveretin ve güzel ahlakın temini için devlet denilen, herkesin üstünde olan ve temelinde bir toplum sözleşmesine dayanan bir üst güçle ancak bunu sağlayabilir. Hak ve özgürlüklerin belirgin olmadığı, kanun ve kuralların geçerli olmadığı toplumlarda barış, huzur ve düzenden söz edilemez. Aksine, yaşanacak kaos ve kargaşa ortamı toplumu içten içe yok eder.⁵ Böyle bir ortamda da murâd-ı ilahînin tecelli etmesi durumunun söz konusu olmayacağı söylenebilir.

Fakat bu misyonun bir devlet eli altında sağlıklı bir şekilde icrası da belli kurallara tabidir. Bu kurallara uyulmadığı takdirde anılan toplumsal yapının/yapıların büyük ölçüde yıkım derecesinde zarar görecekları bilinen bir durumdur.⁶ Kur'an'da adalet vurgusu pek çok ayette çok güçlü olarak gözlemlenmektedir.⁷ Burada Kasas Suresi'nde "Biz hiçbir topluma içindeki fertleri birbirlerine zulmetmedikçe zulmetmeyiz." mealindeki 59. ayeti de hatırlamak gerekir. Hadis literatüründe de bu hususta pek çok rivayet mevcuttur. "Bir günlük adaletle yönetim, altmış yıllık nafile ibadetlerden evladır." mealindeki hadis rivayeti, verilecek başat bir örnektir.⁸ En başta adalet daha sonra meşveret veya şura ile devlet işlerinin yürütülmesi, devlet başına gelen kişinin halkının rızasıyla bu işi tekellüf etmesi (biat), devlet işlerinde liyakatin esas alınması ve devletçe iyiliğin emredilip kötülükten alkonulması bu temel kaidelerdendir. Tüm bu gereksinimlerin devlet başkanından başlayarak halka doğru; toplumun tüm katmanlarında tatbik edilmesi ile de İslam'a göre ideal bir düzen teşekkül edeceği düşünülmektedir. Böylelikle de bireylerden tesis edilmesi istenilen huzurlu, güvenli ve bayındır bir dünya inşa edileceğine inanılır. Zira temeli sağlam atılan yapılar, muhkem dinamikler üzerine inşa edildiklerinden kolayca yıkılmayacak bir forma sahiptir denilebilir.

Bu çalışmada, İslam'ın ideal devlet ve toplum düzeni için önermiş olduğu temel ilke ve dinamikler üzerinde durulmaktadır. İslam'ın öngördüğü devlet ve yönetim anlayışının ne olduğu ve hangi ilkelerin tatbiki ile bunun mümkün olduğu sorgulanmaktadır. Ayrıca bu ilkelerin devlet idaresinde esas alınması, olumlu veya olumsuz ne gibi etkiler gösterdiği

⁵ Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, çev. Ali Gencer (İstanbul: Hilal Yayınları, 2018), 50-81; Ayrıca bk. Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019).

⁶ Roger Garaudy, *İslâm Medeniyetinin İnsanlığa Katkısı*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 75.

⁷ A'raf Suresi'nin 29 ve 33. ayetinde adaletle (kıst) riayet zulmetmeye dair olan ayette buna temas vardır. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, ed. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 2/16, 18; Yine Tâhâ Suresi 135. ayette geçen "dosdoğru yol" ifadesinde din ve dünya işlerinde adalet üzere olma esasını Mukâtil'in yorumunda görülmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, ed. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 3/44; Hucûrât Suresi 9. ayetinde de arası açılan iki grubun arasında kıst yani adaleti uygulamaktan ve aşırılıktan sakınmaktan bahsedilmektedir. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, ed. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 4/70-71.

⁸ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-İlbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, nşr. eş-Şeyh Yûsuf b. Mahmûd el-Hâcc Ahmed (Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, ts.), 2/67.

tartışılmaktadır. Çalışmada İslam dininin temel referansları arasında yer alan dini metinlerden; Kur'an'ın konu ile alakalı ayetlerinin yanı sıra hadis rivayetleri de başta olmak üzere, klasik dönemden başlayarak modern dönem araştırmacılarına kadar siyaset ve devlet idaresi hakkında önemli çalışmaları bulunan kimi müelliflerin eserleri incelenmektedir. Dolayısıyla araştırma yöntemi olarak literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Ele alınan bilgiler ve bulgular yorumlanarak bu dinamiklerin mahiyeti öz biçimde aktarılmaya çalışılmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. ADALET

Kelime anlamıyla “bir şeyi ait olduğu yere koymak, hak ettiği değeri vermek” gibi anlamlara gelen adalet, İslam'ın emrettiği üzere bir devlet idarecisinin yönetimde uyması gereken en başat kuraldır. “*Adaletle kaim olan devletler ayakta kalır, zulüm ile âbâd olunmaz.*” vecizesi kültürümüzde sıkça kullanılır. İnsanın yeryüzünde Allah'ın emrini icrâsının ancak bir devlet ile mümkün olacağı açıklanmıştı. Fakat bu devleti ayakta tutmak ise ancak adalet ile mümkündür. Adalet, yalnızca bir devlet idarecisinin maiyetinde bulunanlara karşı eşit his ve duyguları paylaşması ve bunu uygulamalarına da yansıtması değildir. Hiç şüphesiz bu tanımlama adaletin sadece bir yönünü ifade eder. Oysaki İslam siyaset teorisyenlerine göre adalet, devlet başkanının/halifenin veya hükümdarın her türlü iş ve eyleminde kanuna, kurala ve belirli bir yasal düzene göre hareket etmesi her halükârda keyfi idareden kaçınması olarak da tanımlanır.⁹

Devlet başkanının uyacağı kanun ve yasaların en başında ise *Şer'i Şerîf* de denen dini hükümler yer almaktadır. Zira devletin idaresinde ve diğer tüm işlerde onun şeriatı muhalif kararlardan kaçınması gerekir. İslam siyaset teorisyenleri ancak bu vasfa haiz olan yahut tamamen olmasa da yakın olan birinin Emirü'l-Mü'minin veya İmam olabileceğini belirtirler.¹⁰ Öyleyse belirtmeliyiz ki İslam'da bilhassa devlet idarecisi için ilk görev, şer'î hükümleri (*ahkâm-ı şer'iyye*) devlet nizamında ve işleyişinde geçerli kılmaktır. Bunun dışında bir aksi halin kendisinde bulunduğu bir kişinin imametinin/riyasetinin caiz olmayacağını aynı âlimler bildirmişlerdir. Zira Müslümanlar için bir imamın gerekliliğinde müttefik olan bu âlimler,¹¹ iş

⁹ Muhammed Ziyauddin er-Rayyıs, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, çev. İbrahim Sarmış (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 312-325; İbnü't-Tıktaka, *El-Fahri: Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 40-41; Fahrettin Korkmaz, *Gazâli'de Devlet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 137-139.

¹⁰ Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed bin Habib el-Basri el-Maverdi, *El-Ahkâmü's-Sultaniyye*, ed. Ahmed Cad (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 15-30; Fahreddin er-Razi, *Ana Hatlarıyla Kelam ve Felsefe; el-Muhassal (Arapça - Türkçe)*, çev. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 218-222.

¹¹ İslam âlimleri içerisinde Mu'tezile ulemasından Ebu Bekir el-Esamm Müslümanlar için bir imamın zorunlu olmadığını belirtmiştir. Onun dışında bu görüşe iştirak eden bir âlim yoktur. Bk. Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 30-38.

başına gelen kişinin meşruiyetini de kişinin din ve dünya işlerinde adalet sahibi olmasıyla ilişkilendirmişlerdir. Bir şeye hak ettiği değeri vermek anlamı olan adaletten de maksat budur.

Halkı veya idarecisi Müslüman olan bir devletin idari ve hukuki mekanizmalarının referans alacağı temel kaynak -veya Mevdu'di'nin tabiriyle anayasanın kaynağı- Kur'an veya Sünnet olmalıdır. Nass kabul edilen Kur'an ve sünnette yeri olmayan dini konularda ise devlet adamı; devrin âlimlerinin konu hakkında verdiği içtihatları dikkate alır. Daha çok Hanefilerce benimsenen bir tabir olarak *Örf-i Sultani* veya bilinen adıyla *es-Siyâsetü's-Şer'iyye* de denilen; devlet başkanının/hükümdarın değişen zaman ve mekânın gerektirdiği şartlar icabınca maslahat-ı amme uyarınca aldığı siyasi önlemlere başvuracaktır. Bilgi sahibi olmadığı konu, hangi alanla bağlantılı ise dini konularda olduğu gibi o işin ehli olan kimseye başvurması ve onun bu husustaki vukufiyet ve ehliyetini tanınması gerekmektedir. Adaletin bu iki yön ile olan ilişkisi oldukça mühimdir.¹² Zira devlette yasa ve kanunlar tarafından kısıtlanmış ve yetkileri sınırlandırılmış bir idarecilik, bu yönü itibarıyla din merkezli bir yönetim modeli imajı çizmektedir. Fakat *ezmânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü* prensibi muktezasınca başkana/hükümdara veya devletin yasama organlarına külli kaideler olan *nassî-dini hükümlerle* çelişmemek üzere *kanun oluşturmak* yani yasa çıkarmak ve yaptırımlarda bulunma salahiyeti verilmiştir. Bu yönü itibarıyla da İslam'ın idealize ettiği siyasi nizam bir beşerî yönetim olarak tanımlanabilir. Zira bu salahiyetin hukuki kaynağı İslam'ın siyaset fıkhı teorik olarak idareciyi, konumu itibarıyla; dini ve siyasi uygulamalarda yetkili kılarken, fiili olarak bu yetkiyi yöneticiye veren ise ümmet olmaktadır.¹³

İslam'a göre yönetimde adalet; devletin bir yönüyle *nomokratik* yani kanunun ve yasanın her şey ve herkesten üstün olduğu bir düzenle idare edilmesidir.¹⁴ Öte yandan bazı Batılı İslam araştırmacılarının iddia ettiği gibi İslam'ın bir *diktatörlük* veya *otokratik* bir yönetim modeline yönlendirdiği iddiaları konu hakkında tutarlı değerlendirmeler olarak gözükmemektedir.¹⁵ Devlet idarecisinin adaleti kanunlar ve hukukun her halükârda uygulanabilir oluşuyla doğru orantılıdır. Bununla birlikte idarecinin kendi şahsi yaşantısında da hadis âlimlerinin ravilerin sıhhatinden bahsederken kullandığı *adalet* kavramı ile müradif olmak üzere adil olması gerekir. Burada kastedilen, hem akla ilk gelen, eşitlikçi ve vicdanının sesini dinleyen anlamında hem de temsil ettiği ümmeti ve bulunduğu makama yakışmayacak yaşantı tarzı ve uygulamalardan uzak durmak olduğu görülmektedir. Buna göre Allah'a ve Resulü'ne mutlak itaat edilmesi gerekirken, *ûlu'l-emre* ise ancak dinin emirlerine uyması ve bunları uygulaması koşuluyla itaatin gerekliliği kabul edilir. Bunun aksi bir durum söz konusu olursa ona itaat gerekmez. Nitekim İbn Hanbel, Mâverdi, Gazâlî, İbn Teymiyye, Kalkaşendî ve

¹² H. Yunus Apaydın, "Siyâset-i Şer'iyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/303-304.

¹³ Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet*, 40-45, 60-70.

¹⁴ er-Rayyıs, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, 341-348.

¹⁵ Sir William Muir, *The Caliphate* (Oxford: Oxford University Press, 1892), 598; Patricia Crone, *Medieval Islamic Political Thought* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005), 270-286; er-Rayyıs, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, 341-352.

Fahreddin-i Râzî gibi âlimler de devlet başkanı için fasıklığın (büyük günah işlemede ısrarcı olma hâlinin) azli gerektirecek sebeplerden biri olduğuna hemfikirdir.¹⁶

3. ŞÛRÂ/MEŞVERET VE BİAT

Kelime anlamı itibarıyla “*danışmak, bir şey hakkında birilerinin görüşlerine başvurmak*” gibi anlamlara gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Şura Suresi’nin 38. ayetinde; “*Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar.*” ve Al-i İmran Suresi’nin 159. ayetinde Hz. Peygamber özelinde; “*Artık onları affet ve onlar için mağfiret dile ve işler konusunda onlarla meşveret et.*” gibi ayetler meşverete işaret etmektedir. Başta Peygamber olmak üzere Müslümanlara rol modeli anlatım çerçevesinde işlerinde şurayı ve fikir teatisini önemsemeleri emredilmiştir. İslam siyasetinde de Kur’an’ın bu emri temel kanun olmuştur. İslam devlet başkanının seçiminde ve daha sonra onun devlet ve kamu işlerinde vereceği önemli kararlarda; meşveret yoluna başvurması yani çevresindeki akıl ve basiret sahibi, becerikli ve devlet idare edebilme vasıflarına haiz olan kişilerle fikir alışverişinde bulunması ve bu minvalde yürütme görevinin icra edilmesi istenmektedir. Nitekim “*Barika-yı hakikat, müsademe-i efkârdan doğar.*” sözü bu konuda bilinen meşhur bir vecizedir. Emredilenin pratiğe aktarımına da bakacak olursak Peygamber ve Hulefa-yı Raşidin dönemlerinde seçimle birlikte devlet işlerinde şura ile karar alma esas kabul edilmiştir. Fakat daha sonraki hanedanlık dönemlerinde şuranın esas fonksiyonunu kaybettiğini görmekteyiz.¹⁷ Yöneticinin devlet idaresinde keyfi tasarruflarda bulunması İslam’ın öngördüğü ideal siyasal düzen ile uyuşmamaktadır. Keyfi idarenin getireceği tek düze yönetim anlayışını önlemek adına kolektif bir karar verme mekanizması oluşturma öngörülmüştür. Zira başkalarının mevzubahis olabilecek konu hakkındaki düşüncesini öğrenmek veya tatbik etmek, meseleyi farklı açılardan da görebilmeyi ve ele alabilmeyi sağlar. İdelaize edilen şûrâ ile yöneticinin de yetkesinin bir sınırı olduğuna işaret edilmekle birlikte, idarecinin kendisinin de başkalarına muhtaç olup ve mutlak güç sahibinin yalnız Allah olduğu öğretisinin bu kavram ve siyasal dışavurumunda kendini gösterdiği söylenebilir.

Biat ise; sözcük anlamı itibarıyla “*alışveriş, takas veya değiş tokuş ve sözleşme, akit*” gibi anlamlara gelmektedir. Konumuz açısından biat ise iş başına gelecek olan devlet başkanının/hükümdarın başta *ehlü’l-hall ve’l-akd* denilen seçim danışma kurulundan ve ümmetten onay olması demektir. Biat, idareci ile ümmetin arasında olan bir sözleşmedir. Siyasi bir otorite olan ümmet ve onun içinden çıkan ehlü’l-hall ve’l-akd başa geçmesini uygun

¹⁶ Daha çok Ehl-i Sünnet âlimlerinin benimsediği; “*Fasık dahi olsa imama itaat gerekir. Yahut dine ve kutsallarına açıkça saygısızlık yapmadığı ve genel İslam nizamını bozmadığı müddetçe imama itaatten ayrılmayınız.*” anlamına muhtevi sözlerin söz konusu âlimlerin kendi dönemlerinde ve o zamanın şartlarına binaen söylendiği kanaatindeyiz. Yukarıda bahsedilen genel kaideye bu ibarelerin bir istisna teşkil ettiğini belirterek, söz konusu âlimlerce de istisnaların kaideyi bozmayacağını söyleyebiliriz.

¹⁷ Hüseyin Atvan, *Melamihu mine’s-Şura fi’l-Asri’l-Ümevi* (Beyrut: Daru’l-Ceyl, 1991), 82-90; Muhammed Seyyid el-Vekîl, *el-Ümeviyyüne beyne’s-Şarki ve’l-Çarbi* (Dimeşk: Daru’l-Kalem, 2014), 1/42-44; İhsan Süreyya Sırma, *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019); İhsan Süreyya Sırma, *Abbasiler Dönemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019).

buldukları kişiyi seçerler. Ona Kitab'a (Kur'an) ve Sünnet'e itaat etmesi ve tatbik etmesi, adil olması ve *es-Siyasetü's-Şer'iyye* veya *el-Ahkamu's-Sultaniyye* başlıklı siyaset nazariyesi kitaplarında halifede olmazsa olmaz denilen şartları taşıması şartıyla biat ederler.¹⁸ Dolayısıyla ümmetin belirleyici ve kendi istikbalini tayin etme yetkisine sahip olduğu bir siyasi model karşımıza çıkmaktadır.¹⁹ İdareci Allah'a ve halka karşı sorumludur ve bu bilince sahip olması ile ancak o kişinin idaresi meşru olabilir. Ayrıca devlet başkanının kim olduğunu belirleme yetkisi ümmete verilmiştir. Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa* adlı eserinde Hz. Peygamber'in kendisinden sonra bir varis bırakmamasını bir başlık altında analiz eder. İlâveten, "Eğer peygamber kendine bir halef bıraksaydı ümmet Allah'ın gazabına uğrayacaktı. Çünkü her halükârda ümmet kimin iş başına geçeceği hususunda ayrılığa düşecekti." demektedir.²⁰ İnsanların kendi zamanları ve şartlarına göre değişkenlik gösteren siyasi atmosferin önceden belirlenerek kesin bir karara bağlanması zaten peygamberi hikmete muarız olan bir husustur. Bu açıdan Peygamber'in hurma aşılması hususunda Medinelilere söylediği; "Siz kendi işinizi daha iyi bilirsiniz." sözü dolaylı olarak bu husus ile ilgilidir. Ancak ümmetin tenkit süzgecinden geçen ve kabul alan bir kişi meşruiyetini sağlar ve devlet idarecisi olabilir. Biat da bunun dış dünyaya aktarımıyla bu hissiyatı somutlaştıran bir ritüeldir.²¹

4. LİYAKAT

Layık olmak veya hak etmek anlamına gelen liyakat, devlet işlerinde devlet görevlerinde işinin ehli ve yetenekli kişilerin görevlendirilmesi demektir. Hakkın ve adaletin tecelli edeceği devlette ancak mansıpların (makamlar) ehli olan kişilere verilmesi ile bu sağlanmış olur. İltimas, denetimsizlik ve devlet işlerinde görülen ve gevşekliğin temel sebeplerin biri de liyakati esas almamaktır. Nitekim Kur'an'da Nisa Suresi 58. ayette bu hususta; "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir." buyurmaktadır. Bir sonraki ayette geçen *ulu'l-emr* (Nisa/59) kavramını ise işinin ehli olan kişiler olarak yorumlayanlar da vardır. Her şeyden evvel Kur'anî bir emir olan liyakati/emaneti ehline vermeyi de bu konuda temel bir dinamik olarak kabul etmemiz gerekir.

5. İYİLİĞİ EMRETME-KÖTÜLÜKTEN ALIKOYMA

Daha önce de bahsettiğimiz gibi dünyada adaleti, barışı ve huzuru temin etmenin yolu olan ve toplum sözleşmesi ve kanuniliğe dayanan devletin esas amaçlarından biri de hem

¹⁸ Temel kaynaklara bakıldığında, Müslüman olmak, fiska delil getirecek bir yüz kızartıcı günah işlememek, akil ve baliğ olmak, dini hükümlere karşı itaatkâr olmak, re'y sahibi (geniş fikir ve bilgi sahibi) olmak, bilgili olmak ve cesur olmak gibi özellikler bu şartlara örnek olarak verilebilir.

¹⁹ Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed bin Habib el-Basri el-Maverdi, *El-Ahkamü's-Sultaniyye*, 25; el-Kalkaşendi, *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, ed. Aydın Usta, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 38-42.

²⁰ Celaleddin es-Suyuti, *Halifeler Tarihi*, çev. Abdullah Gündüz (İstanbul: Asalet Yayınları, 2018), 27-29.

²¹ Fazlurrahman, "İslam ve Siyasi Hareket: Dinin Emrindeki Siyaset", çev. İbrahim Maraş, *Journal of Islamic Research* 7/2 (Spring 1994), 194-199.

fertler hem de toplumda iyiliğin celbi ve kötülüğün defidir. Yani *Maslahat-ı amme* için *menafi' olanı celb, mefasid olanı def' etmesi* gerekmektedir. Zira yeryüzünü ıslah ve imar etmek ancak, adaletin, hakkaniyetin, barışın (*selam*) ve huzurun hüküm sürdüğü yerde olabilir. “*Adalet ile kaim olunur, zulüm ile abad olunmaz.*” darb-ı meseli bu hususta güzel bir örnektir. Hükümdarın vazifelerinden biri de *emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker* yani *iyiliği emretmek kötülükten sakındırmaktır*. Tevbe Suresi'nin 71. Ayetinde Allah; “*İman eden erkekler ve kadınlar birbirlerinin velisidirler. İyi ve doğru olanı emreder, kötü ve yanlış olandan alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah azizdir, hâkimdir.*” buyurmaktadır. O halde müminlerin de tepeden tırnağa birbirleri için iyi ve güzel olanı istemeleri adına bu vazifeyi yerine getirmeleri gerekmektedir. Devlet başkanının vazifesinin gereği onu denetim altında tutmak ve yaptığı işlerden dolayı bu dünyada ümmete ve ahirette Allah'a hesap vereceğini ona telkin etmek de bu kabildendir. Devlet başkanının/hükümdarın halkı içinde kötülüğe, haksızlığa, zulme ve dinin ahkâmına aykırı olan haramlara göz yummaması gerekmektedir. Aynı şekilde günah işleyen ya da az önce bahsettiğimiz olumsuz durumlara göz yuman hükümdarı uyarması bir vazife olarak görülmektedir. Sultanlar ile mümkün olduğunca görüşmemeyi kendine prensip edindiğini belirten Gazali, hatalı bir siyaset takip etmede ısrarcı olana “Allah rızası için ve *emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker* emri gereğince nasihat ve ikazda bulunmak gerekir.” der.²² Ayrıca İslam âlimleri kişinin yönetimde bulunması günbegün ümmete zarar veriyorsa ve azledilmesi daha hayırlı olursa *emr-i bi'l-ma'ruf* gereği o kişiye karşı ayaklanmanın ve onu azletmenin gerektiğini belirtmişlerdir. Modern dönemle birlikte İslam Dünyası'nda daha çok cumhuriyet ve meşruti yönetimlerde görülen parlamento ve orada bulunan milletvekillerini; “*emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker*’i gerçekleştirecek merciler” olarak yorumlayan düşünürler olmuştur. Özellikle 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde *10 Temmuz İnkılabı* diye de adlandırılan II. Meşrutiyet'in ilanı ile tekrar açılan *Meclis-i Mebusan* ve *A'yân Meclisi* devrin din âlimleri tarafından bu şekilde yorumlanmıştır.²³

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İslam dininin insana yüklediği nihai vazifesinin yeryüzünü ıslah ve imar etmek olduğunu görmekteyiz. Nitekim Kur'an'da yer alan yeryüzü halifeliliği bu manada yorumlanmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu bir devlet nizamının olmasıyla mümkün görülmüştür. İslam dini, devlet mefhumunun Müslümanlar açısından gerekliliğinin altını çizerek tasdik ederken, bu devletin yönetim biçiminin ne olması gerektiğine dair bir sınırlayıcılık getirmemiştir. Bu işi zaman ve dönemin şartlarına göre Müslümanlara bırakmıştır. İslam evrensel ve çağları aşan bir dindir. Bundan ötürü, tüm zaman ve mekânlar için ortak mana ifade eden ahlaki, siyasi, dini ve içtimai birtakım ilkeler ve kaideler koyarak devlet idaresinde bunların temel esas olarak kabul edilmesini istemiştir. Sağlam ve güçlü

²² Korkmaz, *Gazâli'de Devlet*, 77-83,139-143.

²³ İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri I; Hilafet ve Meşrutiyet* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 161-166.

temellere dayanan bir devletin ancak bu esasların harfiyen tatbiki ile kaim olabileceği buradan anlaşılmaktadır. Adalet, devlet işlerinde şura ve biatin (karşılıklı rıza) uygulanır olması, liyakata riayet, iyiliği emir ve kötülükten alıkoymak bu temel esaslara örnek olarak verilebilir.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Apaydın, H. Yunus. “Siyâset-i Şer’iyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Atvan, Hüseyin. *Melamihu mine’ş-Şura fi’l-Asri’l-Ümevi*. Beyrut: Daru’l-Ceyl, 1991.
- Celaleddin es-Suyuti. *Halifeler Tarihi*. çev. Abdullah Gündüz. İstanbul: Asalet Yayınları, 2018.
- Crone, Patricia. *Medieval Islamic Political Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.
- Ebi’l-Hasen Ali b. Muhammed bin Habib el-Basri el-Maverdi. *El-Ahkamü’s-Sultaniyye*. ed. Ahmed Cad. Kahire: Daru’l-Hadis, 2006.
- el-Kalkaşendi. *Halifelik Kurumu ve Tarihi*. ed. Aydın Usta. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Fahredden er-Razi. *Ana Hatlarıyla Kelam ve Felsefe; el-Muhassal (Arapça - Türkçe)*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Fazlurrahman. “İslam ve Siyasi Hareket: Dinin Emrindeki Siyaset”. çev. İbrahim Maraş. *Journal of Islamic Research* 7/2 (Spring 1994), 193-201.
- Garaudy, Roger. *İslâm Medeniyetinin İnsanlığa Katkısı*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Gözübenli, Beşir. “Kıyemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İbnü’t-Tiktaka. *El-Fahri: Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî. *Keşfü’l-hafâ’ ve müzîlü’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l-ehâdîs ‘alâ elsineti’n-nâs*. nşr. eş-Şeyh Yûsuf b. Mahmûd el-Hâcc Ahmed. Mektebetü’l-’ilmi’l-Hadîs, ts.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri I; Hilafet ve Meşrutiyet*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Korkmaz, Fahrettin. *Gazâli’de Devlet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Mevdudi, Ebu’l-A’lâ el-. *Hilafet ve Saltanat*. çev. Ali Gencer. İstanbul: Hilal Yayınları, 2018.
- Muir, Sir William. *The Caliphate*. Oxford: Oxford University Press, 2. Basım, 1892.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. ed. Abdullah Mahmûd Şehhâte. çev. M. Beşir Eryarsoy. C. 2. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. ed. Abdullah Mahmûd Şehhâte. çev. M. Beşir Eryarsoy. C. 3. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. ed. Abdullah Mahmûd Şehhâte. çev. M. Beşir Eryarsoy. C. 4. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

-
- Rayyıs, Muhammed Ziyauddin er-. *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*. çev. İbrahim Sarmış. Ankara: Fecr Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Abbasiler Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 17. Basım, 2019.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 23. Basım, 2019.
- Şen, Abdurrahim. *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Thomas Hobbes. *Leviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Vekil, Muhammed Seyyid el-. *el-Ümeviyyûne beyne's-Şarki ve'l-Çarbi*. 2 Cilt. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2. Basım, 2014.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. çev. H. Bahadır Akın. İstanbul: Adres Yayınları, 2005.
-